

Paweł Rydzewski

Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie

NARZĘDZIA POMIARU W ILOŚCIOWYCH BADANIACH ROZWODÓW

WSTĘP

Analiza narzędzi pomiaru jest częścią metodologicznych refleksji związanych z ilościowymi badaniami rozwodów. Celem artykułu jest ukazanie najważniejszych sposobów pomiaru różnorodnych zagadnień związanych z problematyką rozwodową. W badaniach rozwodów daje się zauważyć tendencja do standaryzacji narzędzi badawczych: wielu badaczy podejmuje próby konstrukcji narzędzi pomiaru, które w swoich zastosowaniach wykraczałyby poza jednorazowe badanie. Przedstawiony niżej przegląd wskaźników ma przede wszystkim posłużyć badaczom zajmującym się problematyką rozwodową, chcącym skorzystać z doświadczeń innych.

Obszar ilościowych badań bezpośrednio związanych z problematyką rozwodową jest szeroki i obejmuje, między innymi, pomiar przyczyn rozwodów, ryzyka rozpadu małżeństw, procesu rozwodowego, przystosowania porozwodowego oraz skutków rozwodu. W szerszym ujęciu dotyczy także problematyki małżeństw powtórnych, zawieranych po rozwodzie. Badania rozwodów obecnie (ale także i w przeszłości) to w ogromnej większości badania ilościowe. Badając rozwody, trzeba mieć również świadomość ograniczeń, wynikających często z samej natury zjawiska. Np. nie sposób nie uwzględnić faktu, iż przyczyny rozwodów podawane przez rozwiedzionych w trakcie wywiadów, bardzo często odzwierciedlają ich percepcję sytuacji, a nie stan faktyczny. Jedyne, czego możemy się wówczas dowiedzieć, to jak osoby rozwiedzione widzą obecnie (a przecież percepcja wydarzeń zmienia się w czasie) przyczyny swojego rozwodu. Zdając sobie z tego sprawę, można badać przyczyny rozwodów takie, jakimi je widzą rozwiedzeni i przypisywać tym wypowiedziom takie znaczenie, jakie im przysługuje, tzn. przede wszystkim nie usiłując przypisywać im waloru obiektywności.

Ogół narzędzi pomiaru wykorzystywanych w badaniach rozwodów można podzielić na dwie grupy: oryginalne narzędzia skonstruowane przez autora (autorów) badań oraz gotowe narzędzia – skonstruowane przez innych bada-

czy.¹ Stosując inne kryterium podziału, można wyodrębnić narzędzia, których celem jest pomiar zmiennych ściśle związanych z problematyką rozwodową oraz narzędzia, które mierzą zmienne niezwiązane bezpośrednio z problematyką rozwodową (np. skala samooceny stanu zdrowia), lecz w konkretnych projektach badawczych powiązane są z tymi zmiennymi. Sugestie takiego podziału narzędzi pomiaru pojawiają się w literaturze przedmiotu. Na przykład, Helen Raschke (1987) zauważa w odniesieniu do pomiaru przystosowania porozwodowego, iż istnieją dwa podstawowe typy definicji operacyjnych (i co za tym idzie – narzędzi pomiaru): pierwszy – narzędzia skonstruowane do pomiaru innych pojęć, lecz logicznie powiązanych z problematyką rozwodową oraz drugi – narzędzia zbudowane specjalnie w celu badania różnych wymiarów rozwodu.

W artykule nie podjęto próby oceny przydatności ani też rekomendowania poszczególnych narzędzi pomiaru dlatego, iż po pierwsze, rzetelna ocena metodologiczna wymagałaby przeprowadzenia badań z wykorzystaniem poszczególnych narzędzi, inaczej ocena ta musiałaby mieć charakter poszlakowy, a niekiedy wręcz intuicyjny. Po drugie zaś o wartości narzędzia trudno mówić, abstrahując od całości procesu badawczego: to samo narzędzie będzie mniej lub bardziej wartościowe zależnie od przedmiotowego i metodologicznego kontekstu badania.

NARZĘDZIA POMIARU BEZPOŚREDNIO ZWIĄZANE Z PROBLEMATYKĄ ROZWODOWĄ

POMIAR PRZYCZYŃ ROZWODU

Jedną z pierwszych prób pomiaru przyczyn rozwodów podjął W.J. Goode (1956), który sporządził zestawienie najczęściej podawanych przyczyn na podstawie odpowiedzi na pytanie otwarte: „Proszę wyrazić własnymi słowami, jaka była główna przyczyna Pani rozwodu?” (badaniami objęto jedynie kobiety). Podawane przyczyny Goode ułożył w następujące grupy: brak wsparcia, dominacja, pijaństwo, trudny charakter, brak zaangażowania w życie domowe, odmienne wartości, porzucenie, konflikty w rodziną, niewierność, rozrzutność. Zestawienie przyczyn rozwodów Goode’a wykorzystano, między innymi, w badaniach australijskich, których celem było powiązanie przyczyn rozwodów z szeroką gamą zmiennych strukturalnych i demograficznych (Burns, 1984).

Perceived Causes of Divorce Checklist (PCDC) autorstwa Davis i Arona (1988), została zestawiona na podstawie wcześniejszych propozycji innych badaczy, w tym również Goode’a. Lista obejmuje przyczyny rozwodu, które ujęto następująco: nie-

---

¹ Artykuł stanowi próbę syntezy dorobku badaczy z kręgu języka angielskiego. Główną bazę źródłową stanowiły artykuły naukowe o rozwodach opublikowane w latach 1980–2000 na łamach renomowanych amerykańskich czasopism naukowych, przede wszystkim socjologicznych, lecz również z uwzględnieniem publikacji o charakterze interdyscyplinarnym. Omawiana problematyka jest bardzo obszerna. Z konieczności w tekście ograniczono się więc jedynie do przedstawienia najważniejszych kwestii.

dostosowanie seksualne męża, brak czasu dla domu, problemy finansowe, związki męża z innymi kobietami, związki żony z innymi mężczyznami, nadużywanie alkoholu przez męża, stosowanie przemocy przez męża, brak zainteresowania ze strony męża, brak zainteresowania ze strony żony, konflikty z rodziną, brak zgodności w sprawach związanych z dziećmi, problemy zdrowotne żony, problemy mieszkaniowe, różnice na tle religijnym, uprawianie przez męża hazardu. Ten „podstawowy” zestaw przyczyn rozpadu małżeństwa uzupełniono o dodatkowe trzy powody: męża pragnienie niezależności, żony pragnienie niezależności oraz problemy z porozumieniem się. Respondentów proszono o wskazanie trzech najistotniejszych przyczyn i uporządkowanie ich według przypisywanego im znaczenia (na pierwszym, drugim i trzecim miejscu).

Analogiczne do PCDC narzędzie pomiaru zastosowali Bloom i Hodges (1981), nazywając je *Complaints About Spouse*. Narzędzie składa się z 18 punktów odnoszących się do potencjalnych przyczyn rozwodu. Są to: problemy z porozumieniem się (komunikacją), brak miłości, znudzenie, problemy finansowe, niewierność, zaniedbywanie dzieci, styl życia, przemoc werbalna, problemy seksualne, dominacja, zainteresowanie inną osobą, zobowiązania związane z pracą (szkołą), zazdrość, problemy z teściami, nadużywanie alkoholu lub narkotyków, przemoc fizyczna, problemy z dziećmi. Zadaniem respondentów jest ustosunkowanie się do każdego z wymienionych określić posługując się 4-punktową skalą ważności, od „nieistotna” do „jedna z najistotniejszych”. Omawiane narzędzie pomiaru ma więc charakter skali szacunkowej, w odróżnieniu od listy wyboru, którą przedstawiono wcześniej.

Autorzy powyższego narzędzia zaznaczają, iż wzorowali się na narzędziu skonstruowanym przez Levingera (1966). Badał on przyczyny braku satysfakcji ze związku zgłaszane przez pary, które złożyły wnioski o rozwód. Informacje pochodziły więc ze źródeł sądowych. Wypowiedzi kobiet i mężczyzn zestawiono oddzielnie, ale łączna lista przyczyn obejmowała: okrucieństwo psychiczne, zaniedbywanie domu lub dzieci, problemy finansowe, przemoc fizyczną, pijaństwo męża, niewierność, przemoc słowną, brak miłości, niedostosowanie seksualne, kłopoty z teściami.

Wzorując się na *Complaints About Spouse*, Kincaid i Caldwell (1995) skonstruowali *Precipitating Event Scale* (PES), dodając do oryginalnej listy 11 nowych punktów. Każda ewentualna przyczyna rozpadu była oceniana na 4-punktowej skali ważności od „nieistotna” do „jedna z najistotniejszych”. PES zawiera przyczyny podane wyżej oraz dodatkowo podaje następujące: przemoc emocjonalna, pragnienie zmian, nadmierne wymagania, brak możliwości rozwojowych, brak zaufania, zmiana celów życiowych, zaniedbywanie domu, zmiany w pracy zawodowej, choroba psychiczna, różnice w zakresie wychowania dzieci, zmiany w zakresie wykorzystania wolnego czasu.

Kitson i Sussman (1982) są autorami znanych badań na temat przyczyn rozwodów, w których wykorzystano nową kodyfikację *Cleveland Marital Complaint Code* (CMCC). Narzędziem pomiaru było pytanie otwarte: „Co spowodowało rozpad Pana(i) małżeństwa?”. Lista przyczyn CMCC jest wyjątkowo obszerna i szczegółowa (52 pozycje). Poza przyczynami „standardowymi” (niewierność, trudny cha-

rakter, nadużywanie alkoholu, itp.) uwzględniono również takie, jak na przykład „egocentryzm”, „zbytne zaangażowanie w pracę zawodową”, „problemy seksualne wynikłe ze złego stanu zdrowia”, „zbyt młody wiek zawarcia małżeństwa”, „ciąża przedmałżeńska”, itp.

Inną strategię – podobną do tej zastosowanej przez Goode’a – przyjęli Albrecht i Kunz (1980) w badaniach procesu podejmowania decyzji rozwodowych. Respondenci odpowiadali na pytanie otwarte (zawarte w kwestionariuszu ankiety), mogąc wskazać dowolną liczbę przyczyn swojego rozwodu, przy czym proszeni byli jedynie o ułożenie ich w odpowiedniej kolejności, według przypisywanego poszczególным czynnikom znaczenia. Zdecydowanie najczęściej wskazywano niewierność i wygaśnięcie miłości. Wprawdzie pytanie otwarte o przyczyny rozwodu trudno jest zaliczyć do tej samej klasy narzędzi pomiaru, co pytanie zamknięte – zawierające określone propozycje, wynikające z przyjętej klasyfikacji – to jednak zestawienie pogrupowanych odpowiedzi respondentów może posłużyć do budowy standaryzowanego narzędzia wykorzystanego w kolejnych badaniach.

Pytanie otwarte o przyczyny rozwodu postawili również Person w swych badaniach Guminski-Cleek i Pearson (1985). Klasyfikacja odpowiedzi doprowadziła do sporządzenia następującej listy przyczyn rozwodów: brak porozumienia, brak szczęścia, niedopasowanie, przemoc emocjonalna, problemy finansowe, problemy seksualne, nadużywanie alkoholu, niewierność, przemoc fizyczna, teściowie, dzieci, różnice na tle religijnym, choroba psychiczna, używanie narkotyków, liberalizacja (kobiet).

POMIAR NIESTABILNOŚCI (RYZYKA ROZPADU) MAŁŻEŃSTWA

Pojęcie „niestabilność małżeństwa” (*marital instability*) funkcjonujące niekiedy zamiennie wobec takich pojęć, jak: „rozwód”, „rozpad”, „rozkład” (*divorce, dissolution, disruption*) w sposób precyzyjny zdefiniowali Booth, Johnson i Edwards (1983) jako „inklinację do rozwiązania istniejącego małżeństwa, nawet jeżeli do tego ostatecznie nie dojdzie” (s. 389). Wydaje się, że za pojęcie najbliższe „niestabilności małżeństwa” można uznać „ryzyko rozpadu”.

Booth, Johnson i Edwards są autorami narzędzia pomiaru ryzyka rozpadu małżeństwa – *Marital Instability Index*. Pierwsza wersja tego miernika została opublikowana w 1983 r. (Booth i in., 1983). Wersja druga, znacznie poszerzona w stosunku do pierwowzoru, pojawiła się w 1987 r. (Edwards i in., 1987). W wersji poszerzonej narzędzie zbudowane jest z dwóch części: *Indicators of Marital Instability* oraz *Attractions and Barriers to Divorce*.

Część pierwsza składa się z 14 pytań z odpowiedziami „okazjonalnie lub nigdy” oraz „często lub bardzo często”. Oto przykłady: „Czy w ciągu ostatnich 3 lat rozmawiał(a) Pan(i) z przyjaciółmi, rodziną, terapeutą o problemach pojawiających się w Pana(i) małżeństwie?”, „Czy w ciągu ostatnich 3 lat kiedykolwiek zastanawiał(a) się Pan(i) nad możliwością rozwodu?”, „Czy rozmawiał(a) Pan(i) z mężem/żoną na temat złożenia pozwu o rozwód?”, „Czy rozmawialiście Państwo na temat podziału majątku?”, itp.

Część druga składa się z 8 pytań, których celem jest ustalenie poziomu jakości małżeństwa i siły barier przed rozwodem. Oto przykłady pytań: „Jak często Państwo spożywają wspólnie posiłki?”, „Jak często Państwo razem odwiedzają swoich znajomych?”, „W jakim stopniu Pana(i) przekonania religijne mają wpływ na życie codzienne?”, „Od ilu lat Państwo są małżeństwem?”, „Czy mieszkanie jest Państwa własnością czy też jest wynajmowane?”, itp.

Ryzyko rozpadu jest obliczane dla części pierwszej według dołączonego klucza. Odpowiedzi na poszczególne pytania części drugiej powodują odjęcie lub dodanie odpowiedniej liczby punktów. Ostatecznie wyniki można przeliczyć na prawdopodobieństwa rozwodu w ciągu najbliższych 3 lat.

POMIAR PRZYSTOSOWANIA POROZWODOWEGO

Przystosowanie porozwodowe zakłada redefinicję sytuacji oraz odzyskanie zdolności do nawiązywania nowych, satysfakcjonujących związków z osobami przeciwnej płci, wychodząc z założenia, że wymaga to przekroczenia pewnych granic psychologicznych i społecznych, wyznaczonych przez rozwiązane małżeństwo. Jednak przystosowanie porozwodowe często badane jest przy pomocy wskaźników „ogólnego” przystosowania, takich jak: poczucie szczęścia z życia, problemy psychologiczne, samoocena, samoocena stanu zdrowia, itd. Znacznie mniej badań koncentruje się na przystosowaniu specyficznie porozwodowym, aczkolwiek skonstruowano pewną liczbę odpowiednich narzędzi pomiaru, jak również istnieją podstawy teoretyczne do prowadzenia badań empirycznych w tym zakresie (Hill, 1949; McCubbin i in., 1982).

Narzędziem pomiaru przystosowania porozwodowego jest np. *Boundary Ambiguity Scale for Divorced Adults* (BAS) zaproponowanym przez P. Boss (Boss, 1987). BAS adresowany jest głównie do kobiet. Składa się z 22 pytań ocenianych na 5-punktowej skali (od „nigdy” do „prawie zawsze”). Oto kilka przykładów pytań: „Wciąż traktuję siebie jak żonę mojego byłego męża”, „Wciąż zasięgam rady mojego męża w kwestiach dla mnie osobiście istotnych”, „Gdy się wszyscy razem spotykamy – były mąż, dzieci i ja – czuję jakbyśmy stanowili pełną rodzinę”, „Mam nadzieję zawrzeć powtórne małżeństwo”, „Czuję, że jestem przygotowana do zmiany mojego statusu”, itp. Przykładem zastosowania BAS są badania powiązań między poziomem konfliktu w porozwodowych kontaktach między byłymi małżonkami i ich „definicjami sytuacji”, a w szczególności zdolności do definiowania byłego partnera jako współpartnera (w zakresie wychowania dziecka), a nie jako byłego małżonka (Madden-Derdich i in., 1999).

Jednym z wymiarów przystosowania porozwodowego jest stopień akceptacji rozpadu małżeństwa i formalizacji tego faktu na drodze sądowej. Przykładem narzędzia, które służy do pomiaru poziomu akceptacji rozwodu, jest *Acceptance of Marital Termination Scale* (AMTS) autorstwa Thompson i Spaniera (Thompson i Spanier, 1983). Omawiane narzędzie jest wzorowane na niepublikowanej wersji opracowanej przez C.G. Kitson i M.B. Sussmana (1982). AMTS składa się z 15 twierdzeń odnoszących się do takich uczuć, jak: żal, poczucie winy, złość,

zwątpienie, oswobodzenie, itd. Zadaniem respondentów jest określenie (na skali 4-stopniowej od „wcale” do „bardzo”), w jakim stopniu poszczególne twierdzenia odzwierciedlają ich aktualne uczucia lub zachowania. Oto kilka przykładów twierdzeń: „spędzam dużo czasu myśląc o moim byłym współmałżonku”, „czasami nie mogę uwierzyć, że rozwiedliśmy się”, „przyłapuję się na rozważaniu, co teraz robi mój były współmałżonek”, „myślę, że rozwód był fatalnym nieporozumieniem”, itp. Autorzy skali przeprowadzili badania w celu identyfikacji czynników, które różnicują poziom akceptacji rozwodu, uwzględniając – między innymi – takie zmienne, jak: długość trwania związku, posiadanie alternatywnego partnera, stopień aprobaty rozwodowej ze strony rodziny i przyjaciół, poziom wykształcenia, itd. (Thompson i Spanier 1983).

Jak wspomniano wyżej, zerwanie więzi emocjonalnych z byłym małżonkiem jest jednym z istotnych aspektów przystosowania porozwodowego. *Attachment to the Spouse in Divorce Scale* (ASDS) – narzędzie skonstruowane przez G. Kitson (1982) składa się z 9 stwierdzeń. Respondenci są proszeni o określenie, w jaki sposób owe stwierdzenia wyrażają ich własne uczucia, dysponując 5-punktową skalą odpowiedzi (od „to wcale nie są moje uczucia” do „to zdecydowanie są moje uczucia”). Oto przykłady stwierdzeń: „Spędzam wiele czasu myśląc o moim mężu / mojej żonie”, „Czasami nie mogę uwierzyć, że się rozwiedliśmy”, „Nie odczuwam żadnej winy z powodu rozwodu”, „Jestem zły(a) na współmałżonka(ę)”, itp.

W wersji oryginalnej scharakteryzowanej powyżej skali „podstawowej” towarzyszą dwie skale dodatkowe: *Relief and Guilt Scale* (RGS) oraz *Reluctance and Pressure Scale* (RPS), zróżnicowane ze względu na rolę respondenta jako inicjatora (RGS) lub nieinicjatora rozwodu (RPS). Każda z tych skal składa się z 4 stwierdzeń (odpowiedzi identyczne jak w skali ASDS). Stwierdzenia wszystkich trzech skal są wymieszane. Oto przykłady RGS: „Chociaż była to właściwa decyzja, wiem, że dotknęła mojego męża/moją żonę bardzo boleśnie”, „Mam poczucie winy z powodu rozwodu, ale sądzę, że to była dobra decyzja dla nas obojga”, itp. Przykłady RPS: „Czuję się jakby to wszystko było tragicznym nieporozumieniem”, „Biorąc wszystko pod uwagę myślę, że powinniśmy byli starać się wytrwać dłużej”, itp.

Berman i Turk (1981) skonstruowali i wykorzystali w badaniach empirycznych dwa narzędzia pomiaru przystosowania porozwodowego: *Checklist of Problems and Concerns* (CPC) oraz *Coping Strategies and Resources Inventory* (CSRI). To drugie narzędzie powstało w wyniku adaptacji skali McCubbina, służącej do pomiaru przystosowania żon jeńców wojennych (McCubbin i in., 1976). CPC w wersji oryginalnej składa się z 45 punktów, które ustalono na podstawie literatury przedmiotu oraz wywiadów pilotażowych z osobami rozwiedzionymi. Zadaniem respondentów było określenie, jak często (skala 4-punktowa) poszczególne kwestie stanowiły dla nich problem w ciągu ostatniego miesiąca. Badania empiryczne przeprowadzone przez autorów pozwoliły na wyselekcjonowanie 26 twierdzeń, które można uznać za składniki zweryfikowanej wersji CPS. Ostatecznie wyodrębniono następujące grupy problemów (w nawiasach przykłady twierdzeń): kontakty z byłym małżonkiem (spotkania, rozmowy na różne tematy), kontakty z dziećmi (rozmowy z dziećmi na temat rozwodu, wyrażanie uczuć), relacje interpersonalne (spotkania z ludźmi,

nawiązywanie nowych przyjaźni), osamotnienie (depresja, poczucie osamotnienia), problemy praktyczne (gotowanie posiłków, robienie zakupów), kwestie finansowe.

Z kolei CSRI składa się z 53 punktów (wersja pierwotna – *Coping With Separation Inventory* McCubbina – 46 punktów). Przedmiotem oceny respondentów była użyteczność poszczególnych strategii przystosowania. Ocena była dokonywana na 4-punktowej skali – od „bardzo pomocna” do „zupełnie nieprzydatna”. Oto przykłady sformułowań: „rozmowy z innymi rozwiedzionymi”, „karamie siebie”, „branie medykamentów”, itp. Po weryfikacji empirycznej CRSI składa się z 27 punktów, obejmując następujące sfery życia: aktywność społeczna (nowe przyjaźnie, kontakty seksualne), edukacja (kursy, nowe umiejętności), samoświadomość (pozytywne nastawienie do życia, poznawanie siebie), wyrażanie uczuć (płacz, złość), autonomia (większa niezależność, nowa koncepcja własnego życia), aktywność domowa i rodzinna (opieka nad domem, dobrze zorganizowane gospodarstwo domowe).

Jeszcze jednym przykładem narzędzia pomiaru przystosowania rozwodowego jest skala skonstruowana przez Wanga i Amato (2000). *General Divorce Adjustment Scale* składa się z 9 punktów. Oto przykłady pytań: „Ogólnie biorąc, Pan(i) czy też były mąż / była żona jest bardziej zadowolony(a) z decyzji o rozwodzie?”, „Patrząc wstecz, jak Pan(i) sądzi, czy rozwód był dobrym czy złym pomysłem?”, „Czy rozwód poprawił czy też pogorszył Pana(i) sytuację finansową?”, itp.

Jako wskaźnik przystosowania wykorzystuje się *Family Crisis Oriented Personal Evaluation Scales* (tzw. F-COPES) (McCubbin i in., 1987). W wersji oryginalnej narzędzie to zbudowane jest z 30 pytań z 4-punktową skalą odpowiedzi Likerta i dotyczy sposobów radzenia sobie przez rodziny w sytuacjach trudnych.

F-COPES wykorzystano w badaniach nad związkiem między strategiami przystosowania do rozwodu i sytuacją zdrowotną rozwiedzionych (Richmond i Christensen, 2000). Dla potrzeb omawianego projektu badawczego skala została nieco zmodyfikowana – respondentów pytano o ich własne reakcje na problemy i trudności. Pytania dotyczyły m.in. poszukiwania i uzyskiwania wsparcia społecznego i duchowego, korzystania z pomocy instytucjonalnej, biernego oczekiwania na pomoc, itp. Rzetelność skali była zbadana zarówno dla wersji oryginalnej, jak również dla wersji zmodyfikowanej.

NARZĘDZIA POMIARU ZWIĄZANE POŚREDNIO Z PROBLEMATYKĄ ROZWODOWĄ

W badaniach rozwodów wykorzystuje się również takie narzędzia pomiaru, które wprawdzie nie dotyczą wprost problematyki rozwodowej, niemniej często są stosowane w powiązaniu ze zmiennymi bezpośrednio odnoszącymi się do rozwodów, jak np. narzędzia służące pomiarowi zdrowia fizycznego i kondycji psychicznej, poziomu satysfakcji z małżeństwa, przystosowania małżeńskiego, itd. Część tych narzędzi pomiaru powstała w ramach badań rozwodów, z czasem zyskując walor bardziej uniwersalny, zaś część powstała w trakcie realizacji projektów pierwotnie niezwiązanych z problematyką rozwodową.

Zdrowotne skutki rozwodów są częstym przedmiotem analiz w ramach badań związanych z problematyką rozwodową. Badaczy interesują zarówno fizyczne, jak też psychologiczne konsekwencje różnych faz rozpadu związku poczynając od fazy separacji, poprzez fazę decyzyjną, aż do faz porozwodowych. Wiele wyników badań wskazuje, że osoby rozwiedzione częściej – w porównaniu z osobami pozostającymi w związkach małżeńskich – doświadczają problemów zdrowotnych (Davies i in., 1997; Hemstrom, 1996; Joung i in., 1997; Lillard i in., 1995). Częściej również mają kłopoty natury psychologicznej (Zick i Smith, 1991; Thuen, 2000; Murphy i in., 1997).

Stan zdrowia fizycznego jest często mierzony przy pomocy skali *Indices of Health-Related Functioning*, będącej częścią większego narzędzia badawczego – *Health and Daily Living Form* (Moos i in., 1990). Narzędzie to jest zbudowane z 12 pytań dotyczących symptomów fizycznych i 14 pytań odnoszących się do kondycji fizycznej – z odpowiedziami „tak – nie”. Łączna suma punktów była wskaźnikiem problemów ze zdrowiem fizycznym. Z kolei stan zdrowia psychicznego jest mierzony, między innymi, przy użyciu skali depresji, z których najczęściej wykorzystywany jest Inwentarza Objawów Depresyjnych Becka – *Beck Depression Inventory* (BDI) (Beck i in., 1961; Cekiera, 1994). Opisane wyżej narzędzia wykorzystano, między innymi, w badaniach nad związkiem między strategiami przystosowania do rozwodu i sytuacją zdrowotną rozwiedzionych. (Richmond i Christensen, 2000). BDI wykorzystano także w badaniach nad uwarunkowaniami procesu przystosowania porozwodowego (Tschann i in., 1989).

Innym popularnym narzędziem służącym do pomiaru poziomu depresji jest CES-D autorstwa Lenore Radloff (1977) (*Center for Epidemiological Studies Depression Scale*). Skala składa się z 20 punktów. Zadaniem respondentów jest udzielenie odpowiedzi jak często doświadczali określonych uczuć w ciągu ostatniego tygodnia: „Rzadko lub w ogóle (krócej niż 1 dzień)”, „Czasami (1–2 dni)”, „Często (3–4 dni)”, „Bardzo często lub nieustannie (5–7 dni)”. Oto przykłady stwierdzeń: „czułem się samotny”, „czułem, że ludzie mnie nie lubią”, „sen nie przynosił wypoczynku”, „miałem słaby apetyt”, „byłem smutny” itd. Każda zaznaczona odpowiedź jest kodowana – odpowiednio od 0 do 3 punktów. Osoby uzyskujące 22 punkty lub więcej cierpią na poważną depresję, osoby uzyskujące od 15 do 21 punktów – przejawiają depresję umiarkowaną lub niską, osoby uzyskujące 14 punktów lub mniej – nie wykazują symptomów depresji.

CES-D zostało wykorzystane, między innymi, w badaniach nad przyczynami, skutkami i strategiami przystosowania do separacji (Kincaid i Caldwell, 1995), w badaniach nad wpływem rozwodu na psychologiczną kondycję ojców i ich relacje z dziećmi (Shapiro i Lambert, 1999) oraz w badaniach nad psychospołeczną kondycją ojców rozwiedzionych w porównaniu z ojcami z rodzin stabilnych (Umberson i Williams, 1993).

Stan zdrowia psychicznego mierzono również w projekcie, którego celem było zbadanie relacji interpersonalnych między byłymi małżonkami po rozwodzie dla

małżeństw o długim stażu (powyżej 15 lat) (Goodman, 1993). Narzędziem pomiaru był *Mental Health Index* zbudowany przez Veit i Ware (Veit i Ware, 1983). Indeks ma strukturę hierarchiczną, składa się z dwóch podstawowych czynników: pozytywnego (*well-being*) i negatywnego (*distress*), z których każdy zbudowany jest z odpowiednich skal: zadowolenia z życia, ogólnego pozytywnego nastawienia i związków emocjonalnych (czynnik pozytywny) oraz depresji, lęku i problemów w kontrolowaniu emocji i zachowań (czynnik negatywny).

Innym narzędziem służącym do badania przystosowania porozwodowego w aspekcie psychosomatycznym jest *Composite Symptom Checklist* (CSC) (Bloom i Caldwell, 1981). Narzędzie składa się z 22 pytań z odpowiedziami „tak”, „nie”. CSC powstało przez połączenie czterech innych skal służących do badania symptomów psychosomatycznych. Pytania dotyczą stanu zdrowia (samoocena), kondycji fizycznej, problemów ze snem, itp. Można wyróżnić 3 grupy zmiennych odnoszących się do różnych aspektów badanego zjawiska: neurastenii, lęku i problemów z układem krążenia.

CSC wykorzystano w badaniach nad strategiami przystosowania porozwodowego i konsekwencjami rozvodu, modyfikując oryginalną, dychotomiczną skalę odpowiedzi (tak – nie) i wprowadzając skalę porządkową mierzącą częstość zdarzeń (odpowiedzi od „nigdy” do „cały czas”) (Kincaid i Caldwell, 1995). CSC był także jednym z narzędzi w badaniach nad znaczeniem przyjęcia roli inicjatora rozvodu (Pettit i Bloom, 1984).

Jednym z wymiarów zdrowia psychicznego jest adekwatna samoocena. W badaniach nad rozwodami do pomiaru samooceny stosunkowo często wykorzystywana jest „Skala samooceny” Rosenberga, która początkowo była adresowana do nastolatków, lecz okazała się również przydatna w badaniu osób dorosłych (Rosenberg, 1965). Narzędzie składa się z 10 zdań (5 pozytywnych i 5 negatywnych) charakteryzujących odczucia respondenta wobec samego siebie. Zastosowano 4-punktową skalę odpowiedzi – od „zdecydowanie się zgadzam” do „zdecydowanie nie zgadzam się”. Narzędzie zostało wykorzystane między innymi w badaniach nad oceną i samooceną stylu życia rozwiedzionych matek w Izraelu (Katz, 1998), w badaniach nad uwarunkowaniami przystosowania rozwodowego kobiet (Bursik, 1991) oraz w badaniach na temat kondycji psychologicznej ojców oraz ich relacji z dziećmi (Shapiro i Lambert, 1999). W tych ostatnich badaniach wykorzystano tylko trzy punkty: „ogólnie biorąc jestem z siebie zadowolony”, „jestem w stanie podejmować różne działania tak samo jak inni ludzie”, „czuję, że jestem kimś wartościowym, przynajmniej w takim samym stopniu jak inni”.

POMIAR SATYSFAKCJI Z MAŁŻEŃSTWA

W publikacjach, które dziś można traktować jak niemal klasyczne, George Levinger (1965, 1976) wskazywał na ścisły związek między jakością związku i stabilnością małżeństwa (przy uwzględnieniu wpływu barier wobec rozvodu oraz alternatyw wobec aktualnego związku). Jeżeli przyjąć, że obniżenie jakości małżeństwa w większym czy mniejszym stopniu zwiększa ryzyko rozpadu, to odkrycie czynników odpowiedzialnych za ten stan rzeczy oznaczałoby istotny krok w kierunku

przewidywania procesów destabilizujących związek. Szczególnie istotne wydaje się przy tym powiązanie satysfakcji z małżeństwa ze zmienną czasu. Wbrew wcześniejszym domniemaniom, iż związek ten ma charakter U-kształtny (Rollins i Feldman, 1970), nowsze doniesienia sugerują, iż satysfakcja z małżeństwa znacząco obniża się w ciągu pierwszych 10 lat trwania związku (Glenn, 1998). W kolejnych dekadach proces ten jest kontynuowany, lecz dalsze obniżanie się satysfakcji z małżeństwa w późniejszym okresie zachodzi wolniej (Vaillant i Vaillant, 1993).

Kansas Marital Satisfaction (KMS) jest jednym z bardziej popularnych narzędzi służących do badania satysfakcji z małżeństwa, które jest wykorzystywane w badaniach nad rozwodami (Schumm i in., 1986). KMS po raz pierwszy została opublikowana w 1983 roku przez Waltera Schumma i współpracowników (Schumm i in., 1983). Autorzy twierdzą iż skala może służyć jako narzędzie pomiaru przystosowania małżeńskiego oraz – w pewnym zakresie – jakości małżeństwa. Narzędzie składa się z trzech pytań: (1) w jakim stopniu respondent jest zadowolony ze swojego małżeństwa, (2) w jakim stopniu respondent jest zadowolony ze swojej żony (swojego męża) jako współmałżonka, (3) w jakim stopniu respondent jest zadowolony ze swoich relacji z żoną (mężem). Skala odpowiedzi jest 7-punktowa – od „niezmiernie zadowolony(a)” do „absolutnie niezadowolony(a)”.

Kansas Marital Satisfaction Scale została, między innymi, wykorzystana w badaniach, których celem było przewidywanie czasu pojawienia się separacji w zależności od poziomu satysfakcji z małżeństwa. Zastosowano rozbudowaną 9-punktową skalę odpowiedzi. Rzetelność skali w omawianych badaniach okazała się bardzo wysoka (alfa Cronbacha 0,97) (Kurdek, 2002).

POMIAR PRZYSTOSOWANIA MAŁŻEŃSKIEGO

E.W. Burgess i P. Wallin skonstruowali trzy narzędzia pomiaru przystosowania małżeńskiego: *Negative Marriage Attitudes Scale*, *Negative Marriage Thoughts Scale* oraz *Marriage Arguments Scale* (Burgess i Wallin, 1953). Zadaniem respondentów było oszacowanie, jak często w ciągu ostatnich kilku miesięcy doznawali określonych uczuć. Dla każdej ze skal przyjęto taki sam zakres możliwych odpowiedzi („niemal cały czas”, „często”, „okazjonalnie”, „rzadko”, „nigdy”). Pierwsza z tych skal składa się z 4 twierdzeń: (a) małżeństwo jest pasmem nieporozumień, (b) był(a)bym szczęśliwszy(a), gdybym zawarł(a) związek z innym typem człowieka, (c) jestem szczęśliwy(a) w tym małżeństwie, (d) gdybym mógł (mogła) cofnąć czas – poślubił(a)bym tę samą osobę. Druga z wymienionych skal składa się z dwóch twierdzeń: (a) myślałem o rozwodzie, (b) moje małżeństwo jest udane w porównaniu z innymi. Skala trzecia jest zbudowana z trzech twierdzeń: (a) irytujące nawyki współmałżonka powodują problemy małżeńskie, (b) nieokazywanie miłości jest przyczyną problemów małżeńskich, (c) częste kłótnie są przyczyną problemów małżeńskich. Omawiane narzędzia zostały wykorzystane między innymi w badaniach nad symptomami „gotowości do rozwodu” (Palisi, 1984).

Skala postaw wobec małżeństwa *Attitude to Marriage Scale* skonstruowana przez Wallina (1954) zawiera 9 punktów, które obejmują: antycypację małżeńskiego

szczęścia, trudności w przystosowaniu się do życia w małżeństwie, kłopoty związane z wywiązywaniem się z małżeńskich obowiązków, tęsknotę za życiem samodzielnym, itp. Część punktów skali bezpośrednio dotyczy postaw wobec małżeństwa, są to: *Marital Life Preference* („Gdybyś mógł jeszcze raz podjąć decyzję, czy sądzisz, że bardziej satysfakcjonujące byłoby życie samodzielne czy życie w małżeństwie?”), *Marital Perception* („Czy sądzisz, że większość ludzi żyjących w małżeństwie wiecie życie smutne lub nieszczęśliwe?”) oraz *Marital Conflict* („W jakim stopniu małżeństwo jest źródłem konfliktów?”). Do pierwszego i drugiego z wymienionych pytań zastosowano 5-punktową, a do trzeciego 7-punktową skalę odpowiedzi. Omówione wyżej narzędzia zostały wykorzystane, między innymi, w badaniach nad intergeneracyjną transmisją rozwodów (Greenberg i Nay, 1982).

Innym często stosowanym narzędziem pomiaru przystosowania małżeńskiego jest *Marital Adjustment Test* (MAT) Locke’a i Walleace’a (1959). Narzędzie zbudowane jest z 15 pytań pogrupowanych w trzy bloki tematyczne. Blok pierwszy zawiera tylko jedno pytanie dotyczące poziomu szczęścia małżeńskiego z 7-punktową skalą odpowiedzi (od „bardzo nieszczęśliwe” do „bardzo szczęśliwe”). Blok drugi składa się z 8 pytań dotyczących różnych aspektów życia małżeńskiego (finanse, seks, przyjaciele, rodzina, itd.). Zadaniem respondentów jest zaznaczenie na skali, jak często małżonkowie zgadzają się w zakresie tych spraw – wyrażając swoje opinie na skali 5-punktowej (od „zawsze zgadzamy się” do „nigdy się nie zgadzamy”). Kolejny blok grupuje pytania dotyczące różnorodnych wymiarów życia małżeńskiego, odpowiedzi są mierzone na różnych skalach. Oto przykłady: „Jak często ufasz swojemu partnerowi/swojej partnerce?” – z odpowiedziami w zakresie od „prawie nigdy” do „niemal zawsze”; „Gdybyś mógł/mogła jeszcze raz podjąć decyzję – to czy: (a) poślubił(a)byś tę samą osobę, (b) inną osobę, (c) nie zawierał(a)bym małżeństwa w ogóle?”. Przykładem zastosowania testu Locke’a – Wallace’a są badania nad uwarunkowaniami czasu trwania małżeństw kończących się rozwodem (Gottman i Levenson, 2002) oraz badania nad skutkami konfliktów małżeńskich i rozwodu (Webster-Stratton, 1989).

W badaniach nad rozwodami jednym ze stosunkowo często wykorzystywanych narzędzi pomiaru przystosowania małżeńskiego jest *Dyadic Adjustment Scale* (DAS) autorstwa G.B. Spaniera (1976). Narzędzie zbudowane jest z 32 pytań pogrupowanych w kilka bloków tematycznych. Blok pierwszy, składający się z 15 pytań, przypomina jeden z bloków wcześniej omawianego testu MAT: zadaniem respondentów jest ocena, jak często zgadzają się ze sobą w zakresie spraw życia małżeńskiego i domowego (odpowiedzi – 6-punktowa skala od „zawsze” do „nigdy”). Kolejny blok składa się z 7 pytań o częstość określonych zachowań lub opinii (np. częstość kłótni, rozważania możliwości rozwodu, itp.). Blok kolejnych pytań dotyczy wspólnych działań małżonków (realizacja planów, dyskusje, itp.). Ostatnie dwa pytania należy traktować jak odrębne jednostki tematyczne. Pierwsze w tych pytań dotyczy oceny szczęścia małżeńskiego (7-punktowa skala odpowiedzi), drugie – opinii związanych z przyszłością małżeństwa (6-punktowa skala odpowiedzi z dokładnie opisanymi punktami). Przykładem wykorzystania DAS w badaniach nad rozwodami jest analiza uwarunkowań przystosowania porozwodowego (Green, 1983),

badanie związków między sytuacją ekonomiczną i jakością oraz stabilnością małżeństwa (Conger i in., 1990) oraz w badaniach zależności między okolicznościami towarzyszącymi procesowi rozpadu i akceptacją rozwodu (Thompson i Spanier, 1983).

POMIAR RELACJI INTERPERSONALNYCH PO ROZWODZIE

Innym rodzajem narzędzia pomiaru jest semantyczny indeks relacji interpersonalnych *Semantic Index of Relationships* (SIR), skonstruowany według zasad właściwych dla dyferencjału semantycznego, który jest metodą ilościowej oceny obrazu osoby lub relacji społecznych. W tym celu respondentom przedstawia się obiekty, które oceniają na skali według określonego kryterium (Mayntz i in., 1985). SIR został skonstruowany przez Hobarta (1990) w celu zbadania relacji między byłymi małżonkami. Indeks składa się z 13 punktów z 7-punktową skalą odpowiedzi. Elementami indeksu są przeciwstawne przymiotniki odnoszące się do relacji interpersonalnych (np. przyjemne – nieprzyjemne, otwarte – powściągliwe, itp.). Uzyskane wyniki sumuje się (zakres: od 0 do 91). Indeks jest skonstruowany w taki sposób, iż wyższe wartości korelują z relacjami pozytywnymi, niższe z negatywnymi. Zbadano rzetelność i trafność indeksu. W badaniach Hobarta respondentami były osoby rozwiedzione, które zawarły małżeństwa powtórne. SIR posłużył do zbadania relacji interpersonalnych między respondentami i ich byłymi współmałżonkami oraz do zbadania relacji interpersonalnych między respondentami i byłymi współmałżonkami ich obecnych partnerów (partnerek).

W badaniach nad relacjami interpersonalnymi po rozwodzie małżeństw o długim stażu (powyżej 15 lat) (Goodman, 1993), wykorzystano narzędzie pomiaru stosunków interpersonalnych skonstruowane przez Ahrons i Wallisch (1987), zawierające 13 punktów obejmujących szerokie spectrum interakcji niezwiązanych ze sprawami rodzicielskimi (*Nonparenting Interactions*), jak na przykład „wspominanie starych znajomych”, „umawianie się na spotkania”, itp. – oraz 10 punktów powiązanych z rolami rodzicielskimi (*Parenting Interactions*), jak na przykład „rozmowy o problemach osobistych dzieci”, „dyskusje o sytuacji finansowej dzieci” itp. Skala odpowiedzi do części pierwszej mieściła się między „nigdy” i „raz w tygodniu lub częściej” (6 punktów), do części drugiej między „nigdy” i „zawsze” (5 punktów).

POMIAR POZIOMU KONFLIKTU

Zarówno badania terenowe, jak też badania kliniczne potwierdzają, że znaczną większość rozwodzących się małżeństw charakteryzuje wysoki poziom konfliktu (Ahrons, 1981; Johnston, 1988). Konflikty przybierają formę mniej lub bardziej ostrych dyskusji, przemocy fizycznej, niszczenia mienia, batalii sądowych, itd. Niektórzy badacze szacują, iż mniej więcej 1/3 rozwiedzionych par kontynuuje działania o charakterze przedłużającego się konfliktu przez wiele lat po rozwodzie (Hopper, 2001). Wprawdzie nie wszystkie pary rozwodzą się „w taki sam sposób” – poziom konfliktu różni się w zależności od określonego „typu” rozwodu (Kressel, 1985)

– to jednak nawet w przypadku tzw. dobrych rozwodów małżonkowie muszą przezwyciężyć wzajemną niechęć lub wrogość (Ahrons, 1994). Stąd też problematyka rozwodowa ściśle łączy się z problematyką konfliktów małżeńskich także na poziomie badań empirycznych.

Konsekwencją takiego stanu rzeczy są próby dokładniejszego zmierzenia tego zjawiska i budowa skal, takich jak np. *Conflict Tactic Scales* (CT), skala konfliktu opracowana przez Straussa (1979), której celem jest badanie konfliktów wewnątrzrodzinnych. Autor przyjmuje, że większość zachowań stron konfliktu w rodzinie daje się sprowadzić do trzech głównych typów: przekonywania, agresji werbalnej oraz przemocy fizycznej. CT składa się z listy 14 działań podejmowanych przez strony konfliktu. Skala rozpoczyna się od opisu działań o niskim poziomie koercji (dyskusje, argumentacja), następnie pojawiają się opisy działań nacechowanych większą agresją, aż do użycia przemocy fizycznej. Skala odpowiedzi waha się od „nigdy” do „częściej niż raz w miesiącu”.

CT występuje w dwóch wersjach: starszej – scharakteryzowanej powyżej oraz nowszej – na potrzeby badań ogólnokrajowych. Wersja nowsza różni się od poprzedniej w kilku punktach: (a) przystosowana jest bardziej do wywiadu niż ankiety (jak to miało miejsce w wersji starszej), (b) skoncentrowana jest bardziej na agresji werbalnej i fizycznej, (c) składa się z większej liczby punktów (19), (d) każde działanie jest oceniane na odrębnych skalach – zachowań respondenta i współmałżonka, (e) inaczej zdefiniowana jest skala odpowiedzi – od „nigdy” do „ponad 20 razy” w ciągu ostatniego roku.

Zmodyfikowana CT została wykorzystana w badaniach nad uwarunkowaniami przystosowania kobiet w trakcie procesu rozwodowego (Bursik, 1991). CT wykorzystano również do pomiaru poziomu agresji werbalnej w badaniach nad intergeneracyjną transmisją rozwodów (Feng i in., 1999) oraz w badaniach nad parami, które wniosły – a następnie wycofały z sądu pozew o rozwód (Kitson i Langlie, 1984).

Inne narzędzie pomiaru konfliktu małżeńskiego zostało skonstruowane przez Amato i DeBoer (Amato i DeBoer, 2001). Skala składa się z 4 pytań dotyczących: konfliktów związanych z podziałem pracy w gospodarstwie domowym, liczby poważnych kłótni w ciągu ostatnich 2 miesięcy, przypadków stosowania przemocy oraz częstości nieporozumień w małżeństwie. Niestety, omawiane narzędzie pomiaru nie zostało scharakteryzowane w sposób wystarczająco szczegółowy, pozwalający na dalsze wykorzystanie w badaniach.

POMIAR ALTERNATYW WOBEC AKTUALNEGO MAŁŻEŃSTWA

Funkcje alternatyw wobec aktualnego związku w szerokim kontekście podejmowania decyzji rozwodowej przedstawił Levinger (1976, 1965). Teoretyczne i badawcze idee Levingera wielokrotnie pojawiały się w badaniach nad rozwodami. Jednym z przykładów jest skala małżeńskich alternatyw – *Marital Alternatives Scale* (MAS) (Udry, 1981). Narzędzie posiada dwie wersje nieznacznie różniące się – dla kobiet i mężczyzn. Skala składa się z 11 pytań dotyczących opinii na temat prawdopodobieństwa zajścia określonych zdarzeń w ciągu nadchodzącego roku. Tymi

zdarzeniami są: znalezienie alternatywnego partnera (alternatywnej partnerki), satysfakcjonujące lub nieszczyśliwe życie w samotności, umiejętność poradzenia sobie w przypadku opuszczenia przez męża (żonę), itp. Opinia na temat prawdopodobieństwa zajścia zdarzeń jest oceniana na 4-punktowej skali od „niemożliwe” do „pewne”.

PODSUMOWANIE

Powyższy przegląd narzędzi badawczych stosowanych w badaniach rozwodów pozwala zaobserwować wyraźną tendencję do standaryzacji narzędzi badawczych. Wielu badaczy tworzy i publikuje narzędzia pomiaru z intencją zaoferowania gotowych rozwiązań innym badaczom. Jest to trend zdecydowanie pozytywny, przyczyniający się do poprawienia jakości narzędzi: wielokrotne testowanie empiryczne pozwala korygować ewentualne błędy.

Jednak najważniejszą korzyść płynącą z posługiwania się narzędziami standaryzowanymi to możliwość porównywania wyników badań. Dlatego też wielość ujęć w zakresie koncepcji narzędzi pomiaru przyczyn rozwodów z pewnością nie jest powodem do zadowolenia. Jednak w zakresie omawianej problematyki ta zmienność narzędzi jest czymś naturalnym. Jak słusznie zauważyli Kitson i Sussman (1982), obserwujemy ewolucję w zakresie podawanych przez respondentów przyczyn rozwodu – od „poważnych” (np. nadużywanie alkoholu, dominacja, brak wsparcia) do „afektywnych”, związanych z osobowością, wartościami, życiem domowym. Nic więc dziwnego, iż narzędzia pomiaru również ulegają zmianie, usiłując nadążyć za zmianami społecznymi.

Inny problem pojawia się w zakresie narzędzi pomiaru „związanych pośrednio z problematyką rozwodową”. Badacze (głównie socjologowie) zajmujący się problematyką rozwodową chętnie wykorzystują standaryzowane narzędzia skonstruowane dla innych celów (np. skale pomiaru depresji, stanu zdrowia, itp.). Ma to swój aspekt pozytywny, wynikający z korzyści płynących z posługiwania się narzędziami standaryzowanymi. Pewne rozterki metodologiczne budzi jednak fakt wykorzystania tak dużej i różnorodnej liczby narzędzi. Na przykład, jeżeli w kilku badaniach dokonywany jest pomiar poziomu depresji i w każdym z tych badań stosuje się inne narzędzie pomiaru, bezpośrednie zestawienia wyników tych badań są dość problematyczne.

Nie stało się jednak normą publikowanie wzorów narzędzi badawczych, aczkolwiek można znaleźć wśród publikacji wiele pozytywnych przykładów w tym zakresie. Zdecydowana większość narzędzi – nawet jeżeli nie są przedstawione w wersji oryginalnej – scharakteryzowana jest w sposób pozwalający zarówno na ocenę narzędzia, jak również wykorzystanie go w badaniach. Niestety, istnieje też wprawdzie stosunkowo nieliczna, ale niemniej zauważalna liczba przypadków braku wyczerpującej charakterystyki narzędzia. Ten poziom opisu umożliwia wprawdzie wyrobienie sobie ogólnej opinii na temat narzędzia, nie pozwala jednak na zastosowanie go w badaniach (przynajmniej nie w wersji identycznej z pierwowzorem).

Można również formułować szczegółowe krytyczne opinie o niektórych narzędziach pomiaru. Na przykład w przypadku *Marital Alternatives Scale R*. Udry (1981) pewne wątpliwości może budzić sama koncepcja omawianego narzędzia. Tylko niewielka część skali dotyczy wprost problematyki małżeńskich alternatyw. Większość punktów skali odnosi się do wyobrażeń stanu rzeczy, który miałyby miejsce po odejściu partnera (partnerki). Wydaje się, że problematyka odpowiadająca tytułowi skali oraz deklarowanym celom bardziej powinna koncentrować się na: (a) teraźniejszości niż przyszłości, (b) faktach niż opiniach i wyobrażeniach, (c) szerszym *spectrum* alternatyw niż tylko alternatywny partner (partnerka).² Booth, Johnson i Edwards (1983), autorzy *Marital Instability Indem*, proponują przeliczanie wyników na prawdopodobieństwo rozwodu w ciągu najbliższych 3 lat. Klucz do przeliczania wydaje się być ułożony w dużym stopniu arbitralnie, jak również brakuje uzasadnienia sposobu obliczania punktów w drugiej części skali.

Niezależnie od powyższych zastrzeżeń, prace podejmowane na rzecz budowy i wykorzystania standaryzowanych narzędzi pomiaru trzeba ocenić pozytywnie również z perspektywy kontroli jakości tych narzędzi. Powszechną regułą jest badanie rzetelności narzędzi, w ogromnej większości polega to na obliczaniu współczynnika alfa Cronbacha.

Należy jednak pamiętać o ważnych i trudnych do uniknięcia ograniczeniach pomiaru zagadnień związanych z rozwodami. Narzędzia pomiaru ogniskują się wokół w zasadzie niezmiennych zagadnień, podczas gdy badane zjawiska mają charakter dynamiczny. Pamiętać też trzeba, iż dominujący pomiar skalowy, bardzo dobrze nadający się do ilościowych badań na dużych próbach, ze swej natury jest dość szablonowy, a więc w badaniach uzyskujemy jedynie lepsze lub gorsze przybliżenie obserwowanej rzeczywistości. Bardzo istotne jest też „kulturowe zakotwiczenie” ogromnej większości narzędzi pomiaru tworzonych na użytek społeczeństw wysoko rozwiniętych krajów demokratycznych.

BIBLIOGRAFIA

- Ahrons C.R., 1981, *The continuing coparental relationship between divorced spouses*, „American Journal of Orthopsychiatry”, Vol. 51.
- Ahrons C.R., 1994, *The Good Divorce*, HarperCollins Publishers, New York.
- Ahrons C.R., Wallisch L.S., 1987, *The relationship between former spouses*, [w:] D. Perlman, D. Duck (red.), *Intimate Relationships: Development, Dynamics and Deterioration*, Sage Publications, Beverly Hills.
- Albrecht S.L., P.R.Kunz, 1980, *The decision to divorce: A social exchange perspective*, „Journal of Divorce”, No. 4.
- Amato P.R., DeBoer D.D., 2001, *The transmission of marital instability across generations: relationship skills or commitment to marriage?*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 63, No. 4.

---

² Zdaniem Levingera (1976) poza możliwością związania się z inną partnerką lub innym partnerem, do alternatyw można zaliczyć także: dążenie do uzyskania niezależności społecznej i ekonomicznej (dotyczy to głównie kobiet), osiągnięcie niezależności w zakresie podejmowania decyzji oraz uzyskanie lepszych warunków dla samorealizacji.

- Beck A.T., Ward C.H., Mendelson M., Mock J., Erbaugh J., 1961, *An inventory for measuring depression*, „Archives of General Psychiatry”, No. 4.
- Berman W.H., Turk D.C., 1981, *Adaptation to divorce: problems and coping strategies*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 43, No. 1.
- Bloom B.L., Caldwell R.A., 1981, *Sex differences in adjustment during the process of marital separation*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 43, No. 3.
- Bloom B.L., Hodges W.F., 1981, *The predicament of the newly separated*, „Community Mental Health Journal”, No. 4.
- Booth A., Johnson D., Edwards J.N., 1983, *Measuring marital instability*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 45, No. 2.
- Boss P., 1987, *Family stress: perception and context*, [w:] M. Sussman, S. Steinmetz (red.), *Handbook of Marriage and the Family*, Plenum, New York.
- Burgess E.W., Wallin P., 1953, *Engagement and Marriage*, Lippincott, Philadelphia.
- Burns A., 1984, *Perceived causes of marriage breakdown and conditions of life*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 46, No. 3.
- Bursik K., 1991, *Correlates of woman's adjustment during the separation and divorce process*, „Journal of Divorce and Remarriage”, Vol. 14, No. 3/4.
- Cekiera Cz., 1994, *Ryzyko uzależnień*, TN KUL, Lublin.
- Conger R.D., Elder G.H., Lorenz F.O., Conger K.J., Simons R.L., Whitebeck L.B., Huck S., Melby J.M., 1990, *Linking economic hardship to marital quality and stability*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 52, No. 3.
- Davies L., Avison W.R., McAlpine D.D., 1997, *Significant life experiences and depression among single and married mothers*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 59, No. 2.
- Davis B., Aron A., 1988, *Perceived causes of divorce and postdivorce adjustment among recently divorced midlife women*, „Journal of Divorce”, No. 1.
- Edwards J.N., Johnson D.R., Booth A., 1987, *Coming apart: a prognostic instrument of marital break up*, „Family Relations”, Vol. 36, No. 2.
- Feng D., Giarrusso R., Bengtson V.L., Frye N., 1999, *International transmission of marital quality and marital instability*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 61, No. 2.
- Glenn N.D., 1998, *The course of marital success and failure in five American 10-year marriage cohorts*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 60, No. 3.
- Goode W.J., 1956, *After Divorce*, Free Press, Glencoe.
- Goodman C., 1993, *Divorce after long term marriages: former spouse relationships*, „Journal of Divorce and Remarriage”, No. 1/2.
- Gottman J.M., Levenson R.W., 2002, *A two-factor model for predicting when a couple will divorce: exploratory analyses using 14-year longitudinal data*, „Family Process”, No. 1.
- Green R.G., 1983, *The influence of divorce prediction variables on divorce adjustment: an expansion and test of Lewis and Spanier's theory of marital quality and marital stability*, „Journal of Divorce”, No. 1.
- Greenberg E.F., Nay W.R., 1982, *The intergenerational transmission of marital instability reconsidered*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 44, No. 2.
- Guminski-Cleek M., Pearson T.A., 1985, *Perceived causes of divorce: an analysis of interrelationships*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 47, No. 1.
- Hemstrom O., 1996, *Is marriage dissolution linked to differences in mortality risks for men and women?*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 58, No. 2.
- Hill R., 1949, *Family under Stress*, Harper & Row, New York.
- Hobart Ch., 1990, *Relationships between the formerly married*, „Journal of Divorce and Remarriage”, No. 2.
- Hopper J., 2001, *The symbolic origins of conflict in divorce*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 63, No. 2.
- Johnston J.R., Campbell L.E.G., 1988, *Impasses of Divorce*, Free Press, New York.
- Joung I.M.A., Stronks K., van de Mheen H., van Poppel F.W.A., van der Meer J.B.W., Mackenbach J.P., 1997, *The contribution of intermediary factors to marital status differences in self-reported health*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 59, No. 2.

- Katz R., 1998, *Divorced mothers evaluate their lifestyle: personal attitudes and social perceptions*, „Journal of Divorce and Remarriage”, No. 3/4.
- Kincaid S., Caldwell R.A., 1995, *Marital separation: causes, coping, and consequences*, „Journal of Divorce and Remarriage”, No. 3/4.
- Kitson G.C., 1982, *Attachment to the spouse in divorce: a scale and its application*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 44, No. 2.
- Kitson G.C., Langlie J.K., 1984, *Couples who file for divorce but change their minds*, „American Journal of Orthopsychiatry”, no. 3.
- Kitson G.C., Sussman M.B., 1982, *Marital complaints, demographic characteristics, and symptoms of mental distress in divorce*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 44, No. 1.
- Kressel K., 1985, *The Process of Divorce. How Professionals and Couples Negotiate Settlements*, Basic Books, New York.
- Kurdek L.A., 2002, *Predicting the timing of separation and marital satisfaction: an eight-year prospective longitudinal study*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 64, No. 1.
- Levinger G., 1965, *Marital cohesiveness and dissolution: an integrative review*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 27, No. 1.
- Levinger G., 1966, *Sources of marital dissatisfaction among applicants for divorce*, „American Journal of Orthopsychiatry”, No. 5.
- Levinger G., 1976, *A social psychological perspective on marital dissolution*, „Journal of Social Issues”, No. 32.
- Lillard L.A., Waite L.J., 1995, *'Til death do us part: marital disruption and mortality*, „American Journal of Sociology”, No. 6.
- Locke H.J., Wallace K.M., 1959, *Short Marital-Adjustment and Prediction Tests: Their Reliability and Validity*, „Marriage and Family Living”, Vol. 21.
- Madden-Derdich D.A., Leonard S.A., Christopher F.S., 1999, *Boundary ambiguity and coparental conflict after divorce: an empirical test of family systems model of the divorce process*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 61, No. 3.
- Mayntz R., Holm K., Huebner P., 1985, *Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej*, PWN, Warszawa.
- McCubbin H.I., Cauble A.E., Patterson J.M., 1982, *Family Stress, Coping, and Social Support*, CC Thomas, Springfield, IL.
- McCubbin H.I., Dahl B., Lester R.G., Benson D., Robertson M.L., 1976, *Coping repertoires of families adopting to prolonged war-induced separations*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 38, No. 3.
- McCubbin H.I., Larsen A.J., Olson D.H., 1987, *F-COPES: family crisis oriented personal evaluation scales*, [w:] H.I. McCubbin, A.I. Thompson (red.), *Family Assessment Inventories for Research and Practice*, The University of Wisconsin, Madison.
- Moos R.H., Cronkite R.C., Finney J.W., 1990, *Health and Daily Living Form Manual*, Center for Health Care Evaluation, Stanford University, Palo Alto.
- Murphy M., Glaser K., Grundy E., 1997, *Marital status and long-term illness in Great Britain*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 59, No. 2.
- Palisi B.J., 1984, *Symptoms of readiness for divorce*, „Journal of Family Issues”, Vol. 5, No. 1.
- Pettit E.J., Bloom B.L., 1984, *Whose decision was it: the effects of initiator status on adjustment to marital separation*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 46, No. 3.
- Radloff L.S., 1977, *The CES-D scale: a self report depression scale for research in the general population*, „Applied Psychological Measurement”, No. 1.
- Raschke H., 1987, *Divorce*, [w:] M. Sussman, S. Steinmetz (red.), *Handbook of Marriage and the Family*, Plenum, New York.
- Richmond L.S., Christensen D.H., 2000, *Coping strategies and postdivorce health outcomes*, „Journal of Divorce and Remarriage”, No. 1/2.
- Rollins B.C., Feldman H., 1970, *Marital satisfaction over the family life cycle*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 32, No. 1.
- Rosenberg M., 1965, *Society and Adolescent Self Image*, Princeton University Press, Princeton.

- Schumm W.R., Nichols C.W., Shectman K.L., Grigsby C.C., 1983, *Characteristics of responses to the Kansas Marital Satisfaction scale by a sample of 84 married mothers*, „Psychological Reports”, Vol. 53.
- Schumm W.R., Paff-Bergen L.A., Hatch R.C., Obiorah F.C., Copeland J.M., Meens L.D., Bugaighis M.A., 1986, *Concurrent and discriminant validity of Kansas Marital Satisfaction scale*, „Journal of Marriage and the Family”, May.
- Shapiro A., Lambert J.D., 1999, *Longitudinal effect of divorce on the quality of father – child relationships and on fathers’ psychological well – being*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 61, No. 2.
- Spanier G.B., 1976, *Measuring dyadic adjustment: new scales for assessing the quality of marriage and similar dyads*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 38, No. 1.
- Strauss M.A., 1979, *Measuring intrafamily conflict and violence: the Conflict Tactic (CT) scales*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 41, No. 1.
- Thompson L., Spanier G.B., 1983, *The end of marriage and acceptance of marital termination*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 45, No. 1.
- Thuen F., 2000, *Psychiatric symptoms and perceived need for psychiatric care after divorce*, „Journal of Divorce and Remarriage”, No. 1/2.
- Tschann J.M., Jonhston J.R., Wallerstein J.S., 1989, *Resources, stressors and attachment as predictors for adult adjustment after divorce: a longitudinal study*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 51, No. 4.
- Udry J.R., 1981, *Marital alternatives and marital disruption*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 43, No. 4.
- Umberson D., Williams Ch.L., 1993, *Divorced fathers. Parental role strain and psychological distress*, „Journal of Family Issues”, No. 3.
- Vaillant C.O., Vaillant G.E., 1993, *Is the U-curve of marital satisfaction an illusion? A 40-year study of marriage*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 55, No. 3.
- Veit C.T., Ware J.E., 1983, *The structure of psychological distress and well-being in general populations*, „Journal of Counseling and Clinical Psychology”, No. 5.
- Wallin P., 1954, *Marital happiness of parents and their children’s attitude to marriage*, „American Sociological Review”, No. 1.
- Wang H., Amato P.R., 2000, *Predictors of divorce adjustment: stressors, resources, and definitions*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 62, No. 3.
- Webster-Stratton C., 1989, *The relationship of marital support, conflict, and divorce to parent perceptions, behaviors, and childhood conduct problems*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 51, No. 2.
- Zick C.D., Smith K.R., 1991, *Marital transitions, poverty, and gender differences in mortality*, „Journal of Marriage and the Family”, Vol. 53, No. 2.

MEASUREMENT IN QUANTITATIVE STUDIES ON DIVORCE

The article presents an overview of measures developed in quantitative studies on divorce. The overview is based mostly on articles published in 1980–2000 in American sociological journals.

The measures proposed can be divided into two main groups: measures directly related to divorce and measures indirectly related to the phenomenon under study. The first group includes the measures which identify causes of marriage dissolution by divorce, risk of marriage dissolution, and evaluate the post-divorce adjustment process. Measures of the second group refer to physical and psycho-

logical health, marriage satisfaction, marriage adjustment process, interpersonal relationships after divorce, level of conflict after divorce, alternative relationships to the current marriage.

In general, the remarkable development of measures used in quantitative studies on divorce, its causes and multidimensional effects is accompanied by the standardization of measures. However, due to many different measures applied in research on divorce it is sometimes difficult to compare their results directly. That difficulty might be reinforced by a lack of a precise description of measures used in the study which still is a case in some relevant publications on the subject.

Key words: divorce, measures in quantitative studies on divorce